

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 3 2 ● 2004

De lepelaar als

Opkomst, verval en herstel

Het aantal lepelaars op Texel is altijd sterk bepaald geweest door menselijk handelen.

Daardoor is de populatie in het verleden ernstig bedreigd geweest.

Tegenwoordig heeft stringente bescherming gelukkig tot herstel geleid.

Lepelaars *Platalea leucorodia* zijn opvallende vogels. Het witte verenkleed, de grote kuif van de mannetjes in broedkleed en de bijzondere, platte, snavel, maken dat 'iedereen' de soort kent. Toch wordt in de Volkskrant boven een artikel over de soort, in een vette tekst over pelikanen gesproken! Niettemin is er veel bekend over het voorkomen van lepelaars in ons land. Dat geldt zeker voor Texel. De lepelaar is er al decennia lang

het paradepaardje van de natuurbescherming en sinds 2002 het symbool van het Nationaal Park Duinen van Texel. Het verhaal van de lepelaar op Texel, is er een van vallen en opstaan. Er zijn talrijke factoren, die voorkomen en aantallen beïnvloeden, maar uit het verloop van de stand blijkt dat menselijke activiteiten bepalend zijn. Zowel ten goede als ten kwade.

Het verleden

De lepelaar broedde in de tweede helft van de 18e eeuw waarschijnlijk niet op Texel. Pieter van Cuyck (1789), die over de vogels van het eiland vertelt, noemt de soort niet. Omdat hij schrijft over jachtvogels en opvallende vogels en spreekt over 'reigers van alle soorten, met uitzondering van het kleine witte reigertje', lijkt deze conclusie gerechtvaardigd.

Uit de eerste helft van de 19e eeuw kennen we geen mededelingen. In

de tweede helft echter wordt gesproken over 5 tot 25 paren in de duinmoerassen noordwestelijk van Den Hoorn. Er is zelfs een bericht dat rond 1865 'grote aantallen' lepelaars daar tot broeden kwamen (Candler & Candler 1890). Deze moerassen werden echter zwaar door de eilandbewoners geëxploiteerd. Er werden honderden eieren geraapt van allerlei soorten. Drijver (1934) vertelt dat er in de broedtijd soms om de dag 150 eieren van de blauwe reiger werden meegenomen. Hij meent dat de lepelaars van dit gebied, het Grote Vlak, door de voortdurende verstoring destijds, zijn uitgeweken naar het Zwanenwater. Door het graven van een afwateringssloot in 1880 is dit broedgebied verloren gegaan voordat natuurbescherming algemeen gedachtengoed werd. We kunnen dus stellen dat gebruik en exploitatie van het duingebied in de 18e en 19e eeuw het

broedvogel

dankzij de mens. op Texel

voorkomen van de lepelaar op Texel bepaalde.

Een moeilijk begin

Gegevens over broedende lepelaars in het begin van de 20e eeuw zijn fragmentarisch. Maar mede dank zij Thijsse, is er toch meer aandacht voor de vogels en wordt er ook over geschreven. Met name het gebied van de Muy dat in 1871 werd afgesloten van zee-invoeden, ging een rol spelen. Hier vonden in een aantal jaren tussen 1904 en begin jaren dertig diverse broedpogingen plaats. Waarschijnlijk probeerden lepelaars zich er voortdurend te vestigen, in 1923 bijvoorbeeld 10 paren, maar teveel aandacht van de mens verhinderde dat. We lezen geregeld over verstoring en het rapen der eieren. Ook wordt gemeld dat in de jaren twintig steeds lepelaars aanwezig waren, maar dat ze niet tot broeden kwamen. In die tijd werden nog veel

eieren verzameld, zowel door verzamelaars als voor opkweek voor de siervogelhandel. Britse verzamelaars kwamen er speciaal voor naar 'het vogeleiland Texel'. De Texelaars, gewend aan min of meer vrij gebruik van de natuur, wilden hier, tegen een flinke vergoeding uiteraard, graag bij helpen. Daarbij was de Muy, sinds 1908 al Staatsnatuurreservaat, niet echt veilig. Zo werden in 1932, ondanks de inzet van een extra bewaker, de zwaar bebroede eieren op een nacht alsnog geroofd. Stroperij bepaalde tot dat jaar de ontwikkeling van de lepelaarstand op het eiland.

Bescherming werpt vruchten af

Maar Staatsbosbeheer bleef volhouden. Waarschuwde in de kranten dat streng zou worden opgetreden, zette prikkeldraadheiningen en hield veel toezicht. Daardoor wer-

den in 1933 eindelijk jongen groot gebracht; van 5 nesten vlogen ze uit. In 1934 vlogen al 40 jongen uit. Daaruit maken we op dat er zeker 10 paren hebben gebroed. Succesvol broeden lijkt bij de lepelaar (zoals bij veel andere soorten) een belangrijke factor voor definitieve vestiging. Zie de tabel voor de snel groeiende populatie. Staatsbosbeheer voerde in de jaren dertig (en later) het beschermen van de kolonie zeer nauwgezet uit. Men ging er vanuit dat er absolute rust in de kolonie moest heersen: zelfs de bewakers kwamen er niet. De aantallen tot 1964 zijn daarom schattingen. Hoe die tot stand kwamen is onduidelijk. Met in het achterhoofd dat schattingen in het algemeen te laag zijn, mogen we echter zeker spreken van een succesvol beschermingsbeheer! Staatsbosbeheer kon met uitzondering van het laatste oorlogsjaar in de Tweede Wereldoorlog gewoon ►

● Lepelaars op de schorren.
Foto: Sytske Dijkse / Foto Fitis

● Foto: Piet Munsterman.

blijven bewaken. Wel deed zich een onverwacht incident voor. In 1943 belandde een groepje Brits-Indiërs (op Texel gelegde krijgsgevangenen van de Duitse bezetters) tijdens een nachtelijke strooptocht in De Muy. Ze namen eieren mee en roosterden tenminste 16 jongen. Een flinke verstoring dus die echter niet echt rampzalige gevolgen had voor latere jaren.

In 1945 is er mogelijk ook sprake geweest van enige verstoring, omdat tijdens de opstand van de Georgiërs (andere krijgsgevangenen) in het duingebied van De Muy gevochten is. Maar doordat het hele duingebied 'Sperrgebiet' was en de Texelaars er niet mochten komen, heeft de vogelbevolking ook geprofiteerd van de oorlog. De aantallen kiekendieven bijvoorbeeld, waren in 1946 veel hoger dan eind jaren dertig, waarschijnlijk doordat er geen nesten verstoord konden worden door de jachtwachters.

De naoorlogse jaren

In de tweede helft van de jaren veertig en de eerste helft van de jaren vijftig gebeurt er niet zoveel. In het gebied van de Muy werden jaarlijks in de broedtijd wel enige duizenden mensen rondgeleid, maar de kolonie werd van zonsop-

komst tot zonsondergang bewaakt. Ook de medewerkers van Staatsbosbeheer kwamen vanaf het moment dat de eerste lepelaar verscheen tot en met de dag dat de laatste verdween, niet op of bij de

broedplaats. Dat verklaart mede ook de 'mooie' aantallen (100, 125). Het zijn schattingen gebaseerd op het aantal aanwezige en heen en weer vliegende paren. In de jaren vijftig werd duidelijk dat het minder ging met de populatie. Een afname van 150 naar 85 in één jaar zou nu de nodige paniek en onderzoeken tot gevolg gehad hebben. In die tijd echter vond men 80 kennelijk ook nog een mooi aantal en er is in de verslagen niets te vinden van enige verontrusting. Ondertussen gingen er ook lepelaars broeden in De Geul. Een soortgelijke plas als De Muy, alleen circa een halve eeuw jonger. Zelfs voor 1940 werd daar wel eens een met nestmateriaal splende lepelaar gezien (en een broedgeval over het hoofd gezien?). Uit een opgave in een Staatsbosbeheer-

verslag blijkt dat er in 1943 zelfs circa 10 paren tot broeden kwamen, maar dat de nesten verstoord werden. Daarna duurde het tot 1953 voor er weer een paar broedde en een jaar later waren er zelfs 8 (7 succesvol). Maar ook hier ging het met vallen en opstaan. In 1955 ontbrak de soort weer. Wel waren er nestelende exemplaren, maar volgens Staatsbosbeheer was er veel verstoring door militairen. Er werd toen nog volop op De Hors geoefend. Soldaten kwamen geregeld dicht bij de kolonie om op de duinen waarschuwingvlaggen te zetten op de hoge duinenrij direct westelijk van de plas. De Hors begon toen bijna direct achter de Geulplas. Het oostelijk Horsmeertje werd dat jaar voor het eerst 'afgesloten', het westelijke, achter De Geul, pas in 1964.

Toch wist zich vanaf 1956 een kleine kolonie te vestigen en daarna fluctueren de aantallen decennialang van minimaal 3 (in 1986 en 1987) tot maximaal 13 (in 1964 en 1965).

Het minimum aantal lepelaars in De Muy werd vastgesteld in 1968: er waren in de eens zo bloeiende kolonie nog maar 16 paren over!

De giframp

Midden jaren zestig werd het plotseling overduidelijk dat er meer aan de hand was met de lepelaars. Het aantal in De Muy slook dramatisch. Staatsbosbeheer ging de paren vanaf die tijd derhalve beter tellen. In ieder geval werd direct na de broedtijd in de kolonie gekeken hoeveel nesten er bezet geweest waren.

Al spoedig werd ontdekt dat er sprake was van ernstige vergiftiging van het milieu, met name in de Waddenzee, door telodrin en andere gechlorideerde koolwaterstoffen. Deze persistente, in de landbouw gebruikte gifstoffen, werden in de Nieuwe Waterweg geloosd en bereikten met een noordelijke stroming langs de kust het gevoelige waddemilieu. Het minimum aantal lepelaars in De Muy werd vast-

gesteld in 1968: er waren in de eens zo bloeiende kolonie nog maar 16 paren over! Het minimumaantal bij de grote stern, ook een ernstig aangetaste soort, was overigens al enkele jaren eerder vastgesteld. Daar was 1965 het absolute daljaar (Rooth 1989).

Op heel Texel kwamen in 1968 nog maar 23 paren lepelaars tot broeden. In de jaren zeventig en tachtig trad weer een langzaam herstel op. Het duurde tot 1987 voordat het aantal gelijk was met dat in het begin van de jaren zestig. Ook bij de grote stern duurde het circa 20 jaar voordat de populatie het oude niveau bereikte.

Opvallend in de reeks is dat de kolonie van De Geul, hoewel sterk in aantal fluctuerend, geen last leek te hebben van de vergiftiging. Een verklaring (niet gebaseerd op systematisch onderzoek en derhalve een voorzichtige) daarvoor kan zijn, dat de vogels uit De Geul hun voedsel hoofdzakelijk in de slootjes op zuidelijk Texel zochten. De lepelaars van de Muy vlogen veel meer naar het wad.

● Aantallen broedparen van de lepelaar op Texel (naar gegevens van Staatsbosbeheer, Vereniging Natuurmonumenten en Dijkzen (1996).

Het herstel

Onverwacht, zonder een direct aanwijsbare oorzaak, werden in 1982 3 broedgevallen op De Schorren ontdekt. De Schorren is het kweldergebied in het noordoosten van het eiland. Het is een lage kwelder die vrij geregeld grotendeels onderloopt. Alsof de lepelaar een ingebouwde hoogtemeter heeft, koos het groepje precies de hoogste rand op het schor (het verst bij de dijk vandaan). Buitendijkse broedgevallen waren voordien nog nooit op het eiland vastgesteld en buiten de hogere en minder kwetsbare Boschplaat op Terschelling, ook

maar Ernst Poorter, die een telling vanuit de lucht deed, meende minstens 120 nesten te zien. Sinds het einde van de jaren negentig telt Staatsbosbeheer deze kolonie ook uit de lucht. Direct na het broedseizoen wordt de broedplaats, voor zover dat gaat, bezocht, om onduidelijkheden op de luchtfoto's te bekijken. De broedplaats in De Muy wordt nu ook jaarlijks bezocht om nesten te tellen en jongen te ringen en op de kale Schorren zijn de broedende Lepelaars gemakkelijk te tellen, zodat de aantallen van het laatste decennium een grote mate van

De dieren zijn wel van hun broedplaats weggejaagd, maar blijven de oude voedselgebieden trouw

niet in Nederland. In die tijd zet het herstel goed door. Een jaar later vestigden zich ook op Vlieland de eerste broedparen, de Oosterkwelder op Schiermonnikoog volgde in 1990 en Ameland in 1994.

Vanaf 1989 telt Texel weer meer dan 100 broedparen en met ups en downs telt het eiland vanaf 1996 meer dan 150 paren. Af en toe werden bijna 200 paren geteld.

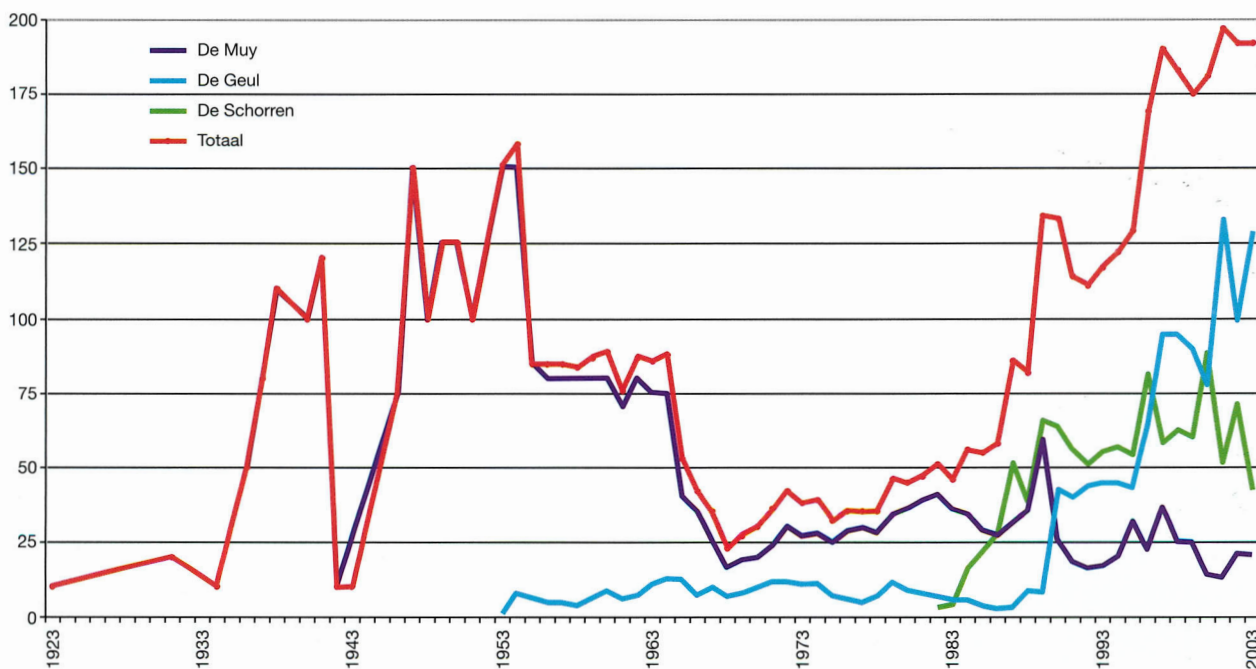
Misschien waren er in 1997 zelfs meer dan 200 paren. Staatsbosbeheer geeft voor De Geul 95 op,

nauwkeurigheid hebben.

De groei op Texel volgt niet helemaal het landelijk beeld. In de jaren veertig en vijftig kwam tussen de 20 en 25% van alle Nederlandse paren op het eiland tot broeden. Vanaf midden jaren zestig schommelt dat tussen 15 en 20%. Dat is gunstig; meer kolonies betekent een betere risicospreiding.

Herkomst

Uit waarnemingen van gekleurde lepelaars blijkt dat de dieren ➤

Een gevaar ligt in de neiging van de grote natuurbeschermingsorganisaties steeds meer gebieden open te stellen en verstoring door de recreërende mens in de natuur te bagatelliseren

niet per se ieder jaar naar hun oude kolonie terugkeren, maar er ook uitwisseling mogelijk is, zelfs tussen Spaanse en Nederlandse broedplaatsen. De verklaring van de groei van een kolonie kan soms gezocht worden bij optredende catastrofes op andere plaatsen. Maar in de jaren tachtig groeide de gehele Nederlandse populatie sterk, zodat ook dikwijls sprake zal zijn van 'nieuwkomers'. Er zijn niettemin aanwijzingen dat met name de ontwikkeling in het Zwanenwater meegespeeld heeft bij de groei van de Texelse populatie. In 1987 vond in de kolonie van het Zwanenwater een forse predatie door vossen plaats (Ruitenbeek e.a. 1990). Dat jaar zien we op De Schorren een flinke groei. Die wordt soms verklaard door het wegvluchten van lepelaars uit het Zwanenwater, nadat hun broedsels mislukten. Ik waag dat nu te betwijfelen. Straks meer daarover.

In 1990 vond in het Zwanenwater weer veel predatie plaats: van de 70 paren werden slechts op 10-15 nesten jongen groot (Bijlsma 2001 spreekt zelfs van 7 paren). Dit jaar neemt het aantal in de kolonie van De Geul enorm toe. Een kolonie die al jaren lang rustig 'voortkabbelde' met tot circa 10 paren. Vanaf dat jaar zien wij ook dat de lepelaars uit De Geul massaal gaan foerageren in Noord-Holland. Met andere woorden, de dieren zijn wel van hun broedplaats weggejaagd, maar blijven de oude voedselgebieden trouw. En nog steeds, in 2003, is er een druk vliegverkeer van Lepelaars tussen De Geul en het vasteland. De binding met het oude voedselgebied blijkt ook uit het feit dat we ondanks dat de kolonie in aantal vervijfvoudigde, in de slootjes op zuidelijk Texel niet vaker foeragerende Lepelaars zien dan vroeger (eigen waarnemingen). In De Geul broeden naar mijn idee

thans twee 'populaties'. De oude vaste kern van slootjes-foerageerders, die al in februari terugkomen, en een grote groep vastelandsdieren die wad en polders elders in Noord-Holland opzoeken. Dit is ook een verklaring voor de redelijk stabiele aantallen die tot 1990 in De Geul tot broeden kwamen: er was op Texel voor niet meer paren voedsel aanwezig. De vogels van De Schorren vliegen nooit naar het vasteland, ook niet de vogels die zich er in 1987 vestigden. Ze hebben waarschijnlijk geen oude binding met het Zwanenwater. Dit zijn echte 'wad-foerageerders' die vanwege de beschikbaarheid van voedsel later terugkomen en veel later met broeden beginnen. Overigens lijkt de Muy-kolonie wel te lijden onder het succes van De Schorren. In dit gebied is sinds de jaren tachtig geen sprake van groei meer. De lepelaars van de

● De Geul met lepelaarkolonie. Foto: Adriaan Dijkse / Foto Fitis.

● Foeragerende lepelaaar.
Foto: Piet Munsterman.

Muy waren en zijn ook voornamelijk wad-foerageerders. Uiteraard is het economischer direct naast de voedselplaats te gaan broeden (de vogels van de Schorren kunnen bijna lopend naar hun foerageerplek). Maar het geeft toch ook meer risico's zoals in 2002 bleek, toen de broedplaats (en de hele Schorren) bij een pittige noordwester onderliep en vrijwel alle jongen verdronken of door afkoeeling om het leven kwamen.

Het is interessant uit te zoeken waar de lepelaaars uit De Geul precies gaan foerageren. Ontmoeten ze daar vogels uit andere kolonies en kunnen ze dan 'meegelokt' worden naar andere broedplaatsen? Hoeveel uitwisseling bestaat er eigenlijk tussen kolonies? Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de lepelaaars van Vlieland, De Schorren en De Muy die elkaar waarschijnlijk op het wad tegenkomen.

Toekomst

Een uitgebreide analyse van factoren die de groei mogelijk maakten, gaan we hier niet geven. Zeker is dat betere bescherming in de gebieden langs de trekroute een belangrijke rol speelt. Ook wordt de toename van kleine vis langs de West-Afrikaanse kust genoemd, belangrijk voor de overleving van onze broedvogels en de jonge dieren. In Nederland zelf speelde het terugdringen van het gebruik van persistente bestrijdingsmiddelen mee bij het herstel van de populatie.

Interessant op Texel wordt het verloop van de Muykolonie. In 1999 vestigden zich daar ca. 25 paren aalscholvers, een aantal dat inmiddels is gegroeid tot ca. 400. De aalscholvers bezetten nu de

gehele broedplaats en daarbij is gebleken dat de lepelaaar geen partij is in de concurrentie om een nestplaats. De lepelaaars hebben zich bescheiden teruggetrokken. Binnenkort mogen we, gezien het aantal overzomeraars, ook een vestiging van aalscholvers in De Geul verwachten. Echt problematisch lijkt me dit niet. Plaatsen om te broeden zijn er genoeg. De lepelaaar heeft getoond niet kieskeurig te zijn: kale kwelders en droge duinvalleien kunnen ook goede broedplaatsen zijn. Kennelijk kwam de soort tot voor kort alleen in vrijwel ontoegankelijke moerasen en duinplassen voor, omdat hij elders niet voldoende bescherming (tegen onder andere mensen) vond. Als de aalscholvers zich blijven uitbreiden, zullen er misschien wel grotere oppervlakten duinvalleien van alle versturende (menselijke) invloeden gevrijwaard moeten worden. Uiteraard moet ook begrazing met vee als beheersmaatregel op zulke alternatieve of potentiële broedplaatsen geweerd worden. Een gevaar ligt in de neiging van de grote natuurbeschermingsorganisaties juist steeds meer gebieden open te stellen en verstoring door de recreërende mens in de natuur te bagatelliseren. Een grote misvatting van zowel overheid, als natuurbescherming! En hoe zit het met het voedsel in de Waddenzee? Hier foerageren thans de meeste lepelaaars. Als we de onderzoekers naar de effecten van (schelpdier)visserij in de Waddenzee het bij het rechte eind hebben, heeft een schoon milieu een negatief effect op de fauna in zee. Doordat er minder voedselstoffen in zee belanden, neemt het dierlijk leven af. Gaat de lepelaaar

straks de scholekster achterna, een soort waarbij in enkele decennia het broedbestand met 30% of meer afnam? Op dit moment, met doorgaans juist een hoge jongenproductie, lijkt de lepelaaar zich aan dit proces te onttrekken.

Ten slotte

Het lot van de lepelaaar ligt in onze handen. Dat is geen opzienbarende conclusie. Het lot van de hele natuur in Nederland ligt in onze handen. Maar bij de lepelaaar is het ook gemakkelijk aan te tonen. De opkomst, de neergang en het herstel van de populatie op Texel laten de effecten van menselijke activiteiten direct zien.

Het beste wat we in Nederland kunnen doen voor de lepelaaar is te zorgen voor een schoon milieu, onaangetaste foerageergebieden en veilige broedplaatsen.

Adriaan J. Dijkse,
Rommelpot 7,
1797 RN Den Hoorn, Texel
0222-319231

Literatuur

- BIJLSMA R.G., HUSTINGS F. & CAMPHUIJZEN C.J. (2001). Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV uitgeverij, Haarlem/Utrecht
- CANDLER, CHERLES & HENRY CANDLER (1890). Notes from the Netherlands. "The Transactions" of the Norfolk and Norwich Naturalists' Society 1: 166-182.
- CUYCK, PIETER VAN (1789). Brieven over Texel en de nabij-gelegen eilanden. Facsimile uitgave, 1969, Kruseman's Uitgeverijmaatschappij N.V., 's-Gravenhage
- DIJKSEN, ADRIAAN J. M.M.V. FRITSJAN MAAS EN COR SMIT (1996). Vogels op het Gouwe Boltje. Langeveld & de Rooy BV, Den Burg, Texel.
- DRIJVER, J. (1934). Texel Het Vogeleiland. N.V. De Spiegel, Amsterdam.
- RUITENBEEK, WIM, KEES (C.) SCHARRINGA, PIET J. ZOMERDIJK (1990). Broedvogels van Noord-Holland. Assendelft.
- ROTH, JAN (1989) De Nederlandse broedplaatsen van de Grote Stern *Sterna sandvicensis* in 1961-1988. Limosa 62: 121-124.
- STAASBOSBEHEER. Interne verslagen vanaf 1938.